

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ, КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Басиста І.В.

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИЧНИХ РІШЕНЬ СЛІДЧОГО

УДК 347.121.2:343.1

Досягнення будь-якої мети передбачає здійснення певної активності – дій, сукупність яких є засобом досягнення мети. Так, здійснюючи операцію по затриманню злочинців, працівники визначають оптимальний його спосіб, який включає різнобічні розумові та предметні дії. Дія – відносно завершений елемент діяльності, спрямований на досягнення простої мети, поточного завдання. Дія буде предметною, якщо вона спрямована на якусь річ, явище зовнішнього світу. Показовими у цьому плані є огляд місця події, проведення експертизи. Якщо дія має підкреслену суспільну значущість та спрямована на іншу людину або групу людей, вона стає вчинком. Діяльність, яка складається з окремих вчинків є поведінкою. З цієї позиції більшість дій працівників правоохоронних органів є вчинками. Завершальним елементом діяльності є результат – матеріальний або психологічний ефект виконаних дій. Результат може частково співпадати або не співпадати зовсім з метою діяльності, у такому випадку він оцінюється як негативний або невдалий [12, с.72-73].

З цієї позиції вся діяльність працівників ОВС по розкриттю і розслідуванню злочинів спрямована на виконання вимог ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України. В свою чергу при провадженні досудового слідства всі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (судді) або прокурора, і несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне проведення [8, с.6].

Як вірно зазначають В.Д. Берназ та С.М. Смоков, що багатьо шляхів ведуть до істини, але слідчий повинен виявити єдино правильний, найбільш короткий. Тому розслідування - це безупинний процес пошуку і вибору раціональних шляхів досягнення цілі [4, с.88].

Із загального різноманіття рішень слідчого, з криміналістичних та психологічних позицій, чільне місце належить тактичним рішенням. У спеціальній літературі немає єдиного визначення терміна „тактика”. Протягом десятиліть його тлумачення зазнавало змін та доповнень. Криміналістична тактика в період її становлення розглядалася як частина поліцейської техніки [10, с. 9]. Рекомендації про проведення деяких слідчих дій містилися у працях М. Гродзинського, І. Якімова, Я. Баришева.

В.О. Коновалова криміналістичну тактику характеризує як систему наукових прийомів і методів, заснованих на вимогах кримінально-процесуального закону, що використовуються під час проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів з метою попередження і розслідування злочинів [6, с. 15].

В сучасній криміналістичній літературі є пропозиції щодо звуження поняття криміналістичної тактики, наприклад, алгоритмами слідчих дій [9, с. 31–36]. Також є пропозиції розглядати її тільки як тактику слідчої діяльності і практику реалізації прийомів і способів даної діяльності, а саме практику, вивчення якої дає можливість формулювати і розвивати її теоретичні основи [1, с. 86].

В цілому схиляємося до думки Н. Клименка та О. Янчука у тому, що криміналістична тактика заснована на окремих поняттях, таких як “тактичний прийом” (спосіб здійснення процесуальної дії, спрямованої на досягнення конкретної цілі), “тактична рекомендація” (науково обґрунтована і апробована практикою порада стосовно вибору і застосування засобів, прийомів і форм поведінки), “система тактичних прийомів – тактична комбінація” (впорядкована сукупність взаємопов’язаних і взаємообумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість і вибірковість в процесі її реалізації), “тактика слідчої (судової), оперативно-розшукової дії” (охоплює весь типовий комплекс можливого її здійснення, реалізації), “система слідчих або інших дій – тактична операція” (спрямована на виконання завдань розслідування в конкретній слідчій ситуації) [5, с. 97].

Ми також погоджуємося із думкою В.Д. Берназа та С.М. Смокова, що тактичне рішення - це завжди вибір способів і засобів досягнення як загальних, так і конкретних завдань проведеного розслідування. Стиржневим елементом цього вибору є визначення необхідності проведення дій, тобто оцінка того, чи буде досягнуто бажаний результат. Процесуальні рішення породжують, змінюють або припиняють кримінально-процесуальні правовідносини. Тактичне рішення не може безпосередньо спричинити такі наслідки, оскільки його прийняття і реалізація не є правозастосовчими актами. Процесуальне рішення - владне волевиявлення уповноваженої на те особи, обов’язкове для виконання всіма установами, організаціями, посадовими особами і громадянами. Тактичне рішення, в силу свого не правового характеру, такими якостями не володіє. Звідси і розходження в юридичних наслідках прийняття неправильних рішень. Прийняття неправильного процесуального рішення, як правило, спричиняє застосування відповідних процесуальних санкцій - скасування незаконної і необґрунтованої постанови прокурором, відсторонення слідчого від подальшого слідства (ст.227 КПК України) і т.д. Неправиль-

не рішення чисто тактичного плану таких наслідків не спричиняє, хоча питання про дисциплінарні заходи відповідальності (наприклад, не-вчасність прийняття рішень і здійснення пов'язаних із ним дій, прояви явного непрофесіоналізму) може бути підняте. Ядром процесуального рішення виступає законність і доцільність запланованих дій: потребує або припускає закон таке рішення (і дії, що впливають із нього), чи обґрунтоване прийняте рішення, чи не будуть при його реалізації порушені права учасників кримінального судочинства. Не можна сказати, що законність і обґрунтованість (інформаційна і наукова) не є обов'язковими умовами тактичного рішення, але в ньому вони виступають як фон, як неодмінна заданість, а не мета. Більше того, варто підкреслити, що в практичній діяльності слідчого рідко трапляються чисто процесуальні і чисто тактичні рішення. Найчастіше вони взаємозалежні і переплітаються. Так, наприклад, приймаючи рішення про затримання підозрюваного, слідчий, як правило, одночасно виконує процесуальні і тактичні завдання дії, що намічається: у процесуальному плані визначається законність і необхідність затримання даної особи за даними обставинами події, а в тактичному відношенні вирішується, де й як здійснити затримання, як це позначиться на поведженні затриманого, які наслідки викликає невжиття даного заходу щодо конкретної особи і т.д. [4, с. 88-92].

Тактичне рішення - це пошук виходу зі сформованої ситуації шляхом визначення засобів впливу на неї для її вирішення. Тому ситуація є основним об'єктом тактичного впливу, а як безпосередні виступають - матеріальна обстановка, учасники кримінального судочинства, особи, які протидіють розслідуванню, і т.д. Наприклад, «відстрочена раптовість», коли обшук відкладається до моменту повернення особи, яка заспокоїлася в результаті «бездіяльності слідчого», додому, де заховано предмети [2, с.24-26].

На думку Р.С.Белкіна тактичне рішення - це вибір мети тактичного впливу на слідчу ситуацію в цілому або окремі її компоненти, на перебіг і результати процесу розслідування і його елементи і визначення методів, прийомів і засобів досягнення цієї мети. Тактичне рішення слідчого завжди пов'язано з його процесуальною діяльністю, оскільки спрямоване на збирання і дослідження доказів, але не всі рішення для своєї реалізації виражаються в процесуальній формі. Наприклад, рішення (виходячи з тактичних розумінь) допитати підозрюваного за місцем роботи або проживання. Тактичне рішення при відображенні його в конкретному процесуальному документі не втрачає свого тактичного характеру, оскільки за фактом рішення – здійснювати або не здійснювати яку-небудь слідчу дію завжди стоїть проблема як саме його виконати. Необхідно відзначити, що не всі процесуальні рішення і дії мають тактичний характер.

наприклад, направлення кримінальної справи за підслідністю. Не існує тактики притягнення як обвинувачуваного (хоча саме рішення про притягнення особи як обвинувачуваного може мати тактичні аспекти), тактики підготовки обвинувального висновку і т.п. [3, с.79].

Ми повністю погоджуємося із точкою зору В.Д. Берназа та С.М. Смокова, що у діяльності по розслідуванню злочинів виділяють стратегічні і тактичні цілі. Стратегічна мета – виконання завдань кримінального судочинства, а тактичні – засіб забезпечення досягнення стратегічної мети по кожній конкретній кримінальній справі. У цілому розслідування – це процес досягнення проміжних тактичних цілей, вирішення тактичних завдань. Ці завдання за їхнім призначенням та змістом підрозділяють на пізнавальні, управлінські й організаційно-технічні. Для аналізу характеру й змісту тактичних рішень слідчого необхідно враховувати їхній рівень: рішення, прийняте по розслідуванню в цілому, рішення по організації і проведенню тактичної операції (комбінації), рішення про проведення слідчої дії, рішення про тактичні прийоми в рамках слідчих дій. Прийняті рішення повинні відповідати вимогам законності, обґрунтованості, своєчасності і реальності, як і в цілому вся діяльність слідчого. Оптимальність тактичного рішення полягає в одержанні позитивного результату при найменших витратах часу, сил і засобів для вироблення і реалізації рішення. Але при цьому необхідно враховувати, що у сфері кримінального судочинства економія витрат повинна підпорядковуватися не простому їх зменшенню (менше сил, менше засобів), а досягненню найбільше якісного вирішення основного питання встановлення об'єктивної істини, тобто витрачати зусилля на те, що веде до мети, а не від неї. Тактичні рішення – поліфункціональні. Вони завжди направлені на вирішення задач з багатьма невідомими, окресленими предметом доказування. Важливою психологічною особливістю тактичного рішення є, перш за все, його обумовленість правовим статусом суб'єктів прийняття рішення. При цьому слід враховувати, що в ході цієї діяльності проявляється одна з основних закономірностей прийняття рішень – феномен часткового розходження нормативного з реальним варіантом індивідуального вибору. Не можна не враховувати і те, що для процесу прийняття тактичного рішення характерний високий ступінь їх варіативності, змінності і залежності від слідчої ситуації, що склалася. Процесам прийняття тактичних рішень притаманна ще одна, можливо найважливіша, особливість: основним принципом їх організації є структурно - рівневий принцип, на основі якого складається цілісна ієрархія цих процесів, які визначаються передусім повноваженнями посадових осіб у кримінальному судочинстві, та також їх субординаційним положенням системи начальника – підлеглий, слідчий – оперуповноважений [4, с.90-93].

Ми переконані, що тактичне рішення слідчого напряму пов'язане із тактичним ризиком. В.Ю. Шепітько вказує, що постановка проблематики тактичного ризику у криміналістиці відноситься до середини сімдесятих років. Цей автор зауважує, що у психології ризик визначається як ситуативна характеристика діяльності, що полягає у невизначеності її результату та можливих несприятливих наслідків в разі невдачі. Терміну „ризик” у психології відповідають три основних взаємопов'язаних значення: 1) ризик як міра очікуваного неблагополуччя у разі неуспіху у діяльності, що визначається сполученням ймовірності неуспіху та ступеня несприятливих наслідків; 2) ризик як дія, яка в тому або іншому відношенні загрожує суб'єкту втратою (програшем, травмою, шкодою); 3) ризик як ситуація вибору одного з двох можливих варіантів дії: менш привабливого, але більш надійного, чи більш привабливого, але менш надійного (результат якого проблематичний і пов'язаний з можливими несприятливими наслідками). В.Ю. Шепітько вважає, що ризик у криміналістиці є не чим іншим, як виконання слідчим чи суддею діяльності в умовах можливого виникнення негативних наслідків. За ступенем локалізації ризик, на його думку, повинен поширюватися на: проведення тактичних операцій; здійснення слідчих (судових) дій та оперативно-розшукових заходів; застосування систем тактичних прийомів окремих процесуальних дій; використання окремих тактичних прийомів. Складність прийняття рішень слідчим або суддею зумовлена ступенем невизначеності ситуації, яка припускає настання неоднозначних наслідків – позитивних або негативних. Завдання полягає в тому, щоб обрати позицію найменшого тактичного ризику, заздалегідь спрогнозувати негативні наслідки та передбачити заходи щодо їх попередження. Цим автором з вичерпною повнотою наведено об'єктивні чинники (відсутність або недостатність інформації, наявність суперечливих даних, що знижують можливість прогнозу ходу розслідування тощо) і суб'єктивні фактори тактичного ризику (досвід слідчого або судді, можливість використання рефлексивного мислення, вміння аналізувати та прогнозувати можливі ситуації). Завдання слідчого полягає у виборі умов найменшого тактичного ризику, прогнозуванні негативних наслідків і передбаченні заходів по їх запобіганні. В.Ю. Шепітько слушно рекомендує зважати на вибір тактичних прийомів найбільш належних у певній ситуації під час чого необхідно: прогнозувати можливе настання результатів як наслідок реалізації тактичного рішення; варіювати доказовою інформацією; визначати допустимість тактичного ризику у конкретній ситуації. Гнучкість та варіантність тактичних прийомів, їх взаємозамінність у багатьох випадках дозволяють пом'якшити ступінь тактичного ризику при провадженні слідчої дії. Здійснення систематизації тактичних прийомів, розробка та

пропонування судово-слідчим працівникам типових систем дає змогу зменшити ступінь тактичного ризику. Зниження або усунення ризику пов'язано з можливістю: вибору комплексу тактичних прийомів, які є найдоцільнішими у відповідній ситуації; заміни та використання іншої системи прийомів, якщо ситуація буде недостатньо чітко прогнозована або система не працюватиме [11, с. 27□32; 7, с. 202□204].

У сучасній криміналістичній тактиці використовуються поняття „тактична комбінація” і „тактична операція”, визначення яких має дискусійний характер. Тактична комбінація – це певне поєднання тактичних прийомів чи слідчих дій та інших заходів, що має на меті вирішити конкретне завдання розслідування та зумовлене цією метою і слідчою ситуацією. Тактична операція передбачає поєднання однойменних і різнойменних слідчих дій, а іноді й організаційно-технічних заходів, спрямованих на виконання завдань розслідування у даній слідчій ситуації. У криміналістичній теорії історія виникнення тактичних комбінацій, на думку В.Ю. Шепітька з якою ми погоджуємося, пов'язана з концепцією правомірності „слідчих хитрощів” і „психологічних пасток”, що розглядаються як різновиди тактичних комбінацій. Визначення поняття тактичної комбінації викликає у цього автора заперечення з таких міркувань: має місце гіперболізація „слідчих хитрощів”, фактично виходить, що „слідчі хитрощі” – це комплекси тактичних прийомів, а цим поняттям охоплюються як припустимі, правомірні тактичні прийоми, так і засоби та дії, які порушують вимоги етичності; недоцільно об'єднувати в одному понятті дві самостійні категорії, а саме „слідчі дії” та „тактичні прийоми”, так як вони переслідують різну мету; в етимологічному розумінні термін „комбінація” тотожний терміну „система прийомів” для досягнення чого-небудь. Тактична комбінація можлива лише у межах однієї слідчої (судової) дії і не припускає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії [11, с. 196-197].

Отже, питання щодо правомірності застосування „слідчих хитрощів” і „психологічних пасток”, що розглядаються як різновиди тактичних комбінацій є досить актуальним. Вважаємо, що тактичний прийом у ряді випадків по розслідуванні кримінальних справ є найбільш раціональним і ефективним способом збору і дослідження доказів. У свою чергу у юридичній літературі надто мало досліджено проблему „слідчих хитрощів” і „психологічних пасток”, тому науковцям слід приділити увагу однозначному визначенні і тлумаченні цих понять, правомірності і доцільності їх використання та можливості регламентації у проєкті КПК.

1. Бахин В.П., Когамов М.Ч., Карпов Н.С. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы). – Алматы: 1999. – 208 с.

2. Бахин В.П., Кузьмичев В.С., Лукьянчиков Е.Д. Тактика использования внезапности в раскрытии преступлений органами внутренних дел. – К., 1990. – 56 с.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики Т.3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М., 1997. – С. 166.
4. Берназ В.Д., Смоков С.М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти). Монографія. – Одеса: Видавництво Одеського юридичного інституту НУВС, 2005. – 151 с.
5. Клименко Н., Янчук О. Наукове забезпечення розслідування злочинів // Право України. – 2003. – № 1. – С. 97.
6. Коновалова В.Е. Теоретические проблемы следственной тактики: Автореф. дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – Х., 1966. – 38 с.
7. Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти. / Кол. авторів: Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.; За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2001. – 684 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 трав. 2007 р. – К.: Вид. Паливода А.В., 2007. – 200 с.
9. Лаврухин С.В. Система криминалистики //Государство и право. – 1999. – № 8. – С. 31–36.
10. Локар Э. Руководство по криминалистике // Перевод С.В. Познышева, Н.В. Терзиева. – М., 1941. – 186 с.
11. Шепітько В.Ю. Прийняття тактичних рішень і проблема тактичного ризику // Вісник Луганської академії внутрішніх справ. Спец. випуск. - 2005. – Ч.І. - С. 27–32.
12. Юридична психологія: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. \ В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, Я.Ю. Кондратьєв та ін.; За заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. – 352 с.

Basysta I.

Some Problematic Aspects of Coroner's Tactical Decisions Acceptance and Realization

The purpose of the given article is to research and characterize the tactical decisions of the coroner during undertaking investigation of criminal cases. The author made an attempt to delimit such notions as “tactical acceptance”, “tactical recommendation”, “system tactical acceptance - a tactical combination”.

Keywords: undertaking investigation, decision, psychological acceptance, tactical decision, tactical acceptance, tactical combination.